

Madách Imre élete

1823. január 21-én született a Nógrád megyei Alsósztrégován. Családjá a köznépnemeségnek ahhoz a rétegéhez tartozott, amely múltja és vagyona szerint közel állt az arisztokráciához. Az ősök között emlegette a családi hagyomány Radon Zólyom megyei földbirtokost, aki IV. Béla király oldalán vitézül harcolt a tatárok ellen: Madách Lászlót, aki Mátyás király seregében szerzett érdemeket és jutalmul jelentős birtokokat kapott. A nemes ősök között költő is akad: sztrégovai Madách Gáspár, a XVII. században Nógrád megye alispánja. A költő nagyapja, Madách Sándor neves ügyvéd, a megye tiszti ügyésze, aki a Martinovics pörben 13 magyar jakobinus védelmét vállalta. Édesapja sztrégovai és kelecsényi Madách Imre császári és királyi kamarás tekintélyét a büszke cím mellett nem kis mértékben gyarapítja az a hozomány, amelyet Majthényi Annávjá kötött házassága után mondhat magáénak. A család kezén lévő birtokok 6.000 holdra tehetők. A buzgó katolikus házaspár előbb az ódon Madách-kúriában lakott, amelyet latin nyelvű felirata szerint még Mátyás király idejében építettek, majd — mint erről a korabeli történész. Mocsáry Antal tudósít — a Révayaktól visszaszerezték a domb tetején álló kastélyt, amely jeles úri épületen nintsen ugyan felírás, hanem ahelyett a Madách és Maithényi familiának egymás mellett és egymással megegyező tzimerei ékes kifaragásban láttatnak.” (A Madách címeren koronát tartó griffmadár, a Majthényin medve.)

Imre szüleinek ötödik gyermeke, s nagyratörő álmú, igen szigorú anyja iránnyitása mellett a gyermekek a kor szellemének megfelelő legjobb nevelést kapják.

Házinevelőjük irányítása mellett magánúton tanulnak, a latin mellett német és francia nyelven kötelesek társalogni. Imre a gimnázium hat osztályának anyagából a váci piaristáknál vizsgázik, jeles eredménnyel.

1837-ben Pestre költözik, a mai Cálvin téren bérelnek lakást és beiratkozik az egyetemre jogot és bölcsészetet hallgatni. A Pesten eltöltött három év életének legélménydúsabb szakasza. Egyetemi tanulmányai mellett megismerkedik a kulturális élettel, színházba, hangversenyekre jár, figyelemmel kíséri a folyóiratokban bontakozó irodalmi életet. Készülődése, érdeklődése kettős irányú: készül a közéleti szereplésre és bontakozik irodalmi érdeklődése is. Az első elkerülhetlenül a liberális polgári demokratikus eszmék hívévé teszi. Hisz a liberális eszmeiségben, amely fegyver az erősödő burzsoázia, a feudális megkötöttségek ellen, nálunk Magyarországon a haladó köznépmesség fegyvere lesz, s polgárság híján ez a közneemesi réteg készíti elő a társadalmi változások szükséges lépéseit.

De Pesten ébred fel benne az írói hivatástudat is. Tele van állandó készülődéssel, úgy érzi „lesz idő, mely megtermi gyümölcsét.”

Az ébredő nemzeti nyelvű irodalmi folyóiratok hatására maga is lapot alapít. Mint ismeretes, már előbb Sztrégován is volt folyóiratuk a „Litteraturai Kevercs”, amelyben Madách a miszticizmus ellen írt, most egyetemi társaival megalapítja az ugyancsak kéziratossá „Mixturát”, amelyben Madách első verseit közli a jobbára nyolctagú nyilvánossággal.

Tevékenységről, terveiről rendszeresen beszámol édesanyjának. „ülő életre szentelém magam, olvastam, mennyit lehetett s erköltsöm ellen tán sehol sen-

ki ki nem állhat" — írja. Am szigorú anyja még ezzel az életmóddal sem elégedett, kifogásolja az este 6 óra utáni kimaradásokat, mire a fiú keserűen válaszol: „Sohasem megyek hazuról ezentúl, mind hogy kell, hogy essen életem mentül hamarabb áldozatul, megmenekedve a földi szenvedésektől. — Mutatja úgysis mellem s egészségem, hogy nem igen hosszú lesz a földi pálya.”

Első verseinek tárgya egy nagy élmény: Lónyay Etelka iránt érzett szerelme. A hozzá írt dalokat jelenteti meg 1840-ben saját költségén „lantvirágok” cím alatt. A versek őrzik a csalódás emlékét, nem lehetnek egymáséi, mert a lány nem akar vidéken élni s egyébként is közöttük áll választóvonalként a vallás. A lány református és Madách vakbuzgó anyja ellenezné ezt a házasságot. Az érzelmek kifejezése meglehetősen szentimentális és érezzük, hogy küzd a formával is. Nem egy helyen panaszkodik, hogy „tele keblem gondolatokkal, melyeket versekbe kiönteni nem tudok.” Komoly buzdítást és segítséget kap a nála nem sokkal idősebb, ugyancsak Nógrád megyei származású Bérczy Károlytól, aki figyelmezteti a formai sajátosságokra s egy versét meg is jelenteti a Honművészen.

1840. júniusában társai megbízásából ő mondja el a búcsúbeszédet, melyben a liberalizmus iránti rajongó ielkesedéssel mond köszönetet Virozsil professzornak. Megköszöni, hogy... „Elvet adtál, mellyel az élet nem lehet céltalan bolyongás egy pályán, melyen a por eltiporja pályatársait, de törekvés egy kitűzött szent cél után, mely mindnyájunkat egyesít, mely túl van a világ badarságainál.”

Izületi panaszai miatt Pöstyenyre utazott a tanév befejezése után, hogy a fürdőben gyógykezeltesse magát. A baj azonban makacs, nem is engedi, hogy egyetemi tanulmányait nyilvánosan folytathassa. A következő évben Teplicen találjuk, ahonnet „Trencsényi, másként teplici fürdők” cím alatt be is számol a Regélő c. lapban a fürdőhelyen folyó életről.

Jogi tanulmányait 1841 őszén fejezte be. „Tegnap tettem éppen exament a politikai, economia és financiából igen jó sikerrel. A roppant pecsétos levél is már kezemben van”. — írja anyjának.

Jogi gyakorlatra, mint patvarista Balassagyarmatra került, Sréter János második alispán mellé. Sréter János nagy műveltségű ember, aki mellett nemcsak a közigazgatás titkaiba nyerhet betekintést, de hatással van irodalmi izlésének feilelesztésére is. Ekkor köt egy életre szóló barátságot Szontágh Pállal, a szécsényi szolgabíróval, aki egyben első számú bírálója is lesz. Állandó levelezésben vannak: „Csak néhány szót akartam írni neked, de úgy vagyok veled, mint a Memnon szobra a nappal, mely ha rásüt, az önkéntelen zeng.” — vall egyik levelében e barátság mélységéről.

A jogi gyakorlat elvégzése után 1842-ben letette az ügyvédi vizsgát is, és tiszteletbeli aljegyző lesz a megyénél.

A politikai szereplés mellett számos irodalmi kísérlet, illetve kész darab mutatja, hogy ezek az esztendők költőnk életében a nagy készülődés évei. A Commodus, a Jó név s erény, a Férfi és a nő, a Csak tréfa, a Mária királynő és a Csák végnapjai mutatják, hogy a líra mellett elsősorban a történelmi témájú drámai konfliktusok érdeklik. A Csák végnapjaival az 1843. évi akadémiai pályázaton dicséretet is nyert. Vannak lírai termékei is ezeknek az éveknek. Még a trencsényi fürdőzés idején ismerkedett meg Dacsó Lujzával, egy Hont megyei földbir- tokos tündöbteg lányával. A szenvedés összehozta a fiatalokat, de a szerelem ki-

teljesedésére nem kerülhet sor, a lány 1843-ban meghalt. Az iránta érzett szép szereiem emlékét a „Fagyvirágok” ciklus szomorú hangú versei őrzik.

Egészségi állapotára való hivatkozással lemond a tiszteletbeli aljegyzőségről: „Nagy volt keblemben a vágy, megfelelni e hivatalnak, de kicsiny az erő, kicsiny a hatáskör, tettekkel érdemli meg a csak jó remény fejében előlegezett bizalmat... torkom gyakori gyengékedése leköszönni készlet.” De a következő évben, huszonnégy éves korban mégis megkapja Nógrád vármegye táblabírája címet és a megyegyűléseken a centrumpolitikus harcosságával küzd a megyei élet fonákságai és konzervatizmusa ellen. Timon álnév alatt rendszeresen küld tudósításokat a Pesti Hírlapnak a megyei közgyűlésekről. Politikai állásfoglalását és elveit legtisztábban a „Válasz a nyílt levélre a centralizáció ügyében” c. cikkében fogalmazza meg. „A megye csak saját kis érdekét tekinti és tekintheti csak” — írja. „Természetesen, hogyan indulna ki országos szempontból? hogyan birná áttekintéssel az egész haza érdekében, s ha ez saját erejével összeütköznék, hogy áldozná fel azt másokért?”

Hadakozik az ősiség, a börtönkérdés ügyében, foglalkoztatják a népnevelés, a nem-nemesek hivatalviselése, az iparvédelem kérései. „A vallás tárgyában érkezett rezolúcióra” c. beszédében a katolikus Madách a legélesebben utasítja vissza a császári határozatot, amely mögött „a bűnbocsánat aranykulcsait kezében tartó organizált klérus áll a fanatizmus vérkeresztjével” és a felekezeti egyenjogúság érdekében száll síkra.

Az ezekben a kérdésekben képviselt álláspontja liberális. Demokráciát akar ő is, de azt az arisztokraták módjára fogja fel, bár kétségtelenül tudja. „hogya történetet sohasem a maguk szempontjából kell megítélnünk.” Állásfoglalására hatással volt az Athenaeum c. folyóirat, amelynek nézetei későbbi műveiben is tükröződnek. (L. Baranyai Imre tanulmányát „A fiatal Madách gondolatvilága”-t.) 1844 farsangján ismerkedik meg az alispán unokahúgával Fráter Erzsébettel. A lány nem szép, ennek ellenére mégis nagy hatással van a költőre. „Hol kezdjek írni ezen minden vonzó és minden álnok, minden jó és minden könnyelmű, minden cynizmus mikroszkoposáról?” — kérdi Szontághnak írt levelében. Fráter Erzsikét „lidérckével” hasonlítja össze, „mely éjjel ég, bolyong, örvény fölé csal és megfoghatatlan.”

Bár már a kezdet-kezetén tisztában van a lány hibáival, mégis hevesen udvarol, és a lány hozzátartozói, akik szívesen vennék, ha zilált anyagi viszonyait ilyen előnyös házassággal erősíthetnék meg, amennyire csak tehetik előremozdítják az ügyet. Az első szerelmi fellángolásból születnek a Vadrózsák ciklus versei:

„Vajh, mi az, mi úgy hozzád varázsol?
Más tetszik, ha ez s az rajta szép,
Rajtad arc haj és szeme k világa,
Nékem bájos, merthogy a tied.

.....

Óh, talán bűn is, ahogy imádlak,
Keblem oltár, melyen képed áll,
És kivülr az egész kebelben
Semmi, semmi más helyt nem talál.” (VII.)

„Kitépem keblemből szívemet 's úgy nyújtom oda a világ legbájosabb angyala elé tenyereimen.” Ilyen szerelmi fellángolással szemben még az anyagi ellenkezés is tehetetlen, s bár a lány református és műveltsége ellen is sok kifogása lehetne a józanul látó özv. Madáchnénak, 1845 februárjában Madách Cséhtelekre utazik, hogy eljegyezze a lányt. Az eljegyzés az „ösgyűrűvel” történik, amelyről Lisznyay Kálmán balladában számol be az Életképek olvasóinak. (A gyűrű az egyik ös. Madách Miklósé volt, akit azzal együtt temettek el, amikor haldokolva jött meg a csatából. A ballada szerint Madách tudott a gyűrűről, felnyitotta a családi sírboltot és a megtalált gyűrűvel jegyezte el menyasszonyát.)

Az esküvőre 1845. július 20-án Csécsé község katolikus templomában került sor, a vőlegény 23, a menyasszony 18 éves. A fiatal pár Csesztvén rendezkedik be, ahonnét Madách elláthatja új hivatalát is. — ugyanis 1846-ban megyei főbiztossá nevezik ki. Kezdetben boldogan élnek és a költő a csendes vidéki életet a „Legszebb költészet”-nek érzi:

*„Ah, megnyugodtam én is kebleden hölgy,
Elhallgatott dalom. — Mit is zenegjen?
Amit csak sejté, mindaz most valót ölt. —”*

A vers azonban nemcsak a megtalált családi boldogságról tanúskodik, hanem arról is, hogy ezekben az esztendőekben irodalmi ambíciói is csökkennek.

S közben a reformkor küzdelmei forradalommal, illetve szabadságharcra érnek. Madách ugyan személyesen nem vett részt a szabadságharcban — még megyei főbiztosi állásáról is lemondott betegsége miatt, — de ezt valóban csak betegségével szabad magyaráznunk. Családja részéről egyébként is képviselve van. Elsősorban édesanyja állásfoglalását érdemes szemügyre venni, hisz rokoni kapcsolatai, neveltetése révén ő lehetne leginkább a bécsi udvar híveivel összeköttetésben. Ehelyett, mint ezt 1848. dec. 29-i levele is bizonyítja, aggódik a „fekete-sárgák” előnyomulása miatt, azt kívánja, hogy a szabadságért folyó harcból mindenki úgy vegye ki részét, mint Károly fia, és foglalkoztatja az a gondolat, hogy a sztrégovai „régí házat” át kellene adni „katonai nevelés” céljaira.

Öccse Pál, híven saját beszámolója szavaihoz, — „legutolsó percig hazám pártját el nem hagyom ” — futárszolgálat közben szerzett tüdőgyulladásban halt meg. Tragikus véget ért nővére, Mária is, aki férjével és kisfiával martalócok áldozata lett. (Férje Balogh Károly ugyanis császári tisztből honvédőrnagyként végigharcolta a szabadságharcot s annak bukása után Nagyvárad felé tartott, hogy ott jelentkezzen az orosz parancsnokságon, hogy az osztrákok bosszúját elkerülhesse.)

Mindezek az események, valamint saját tehetetlensége, szinte teljesen megbénítják Madácht. Csak néhány verse, amelyeket „Tábori képek” címen foglalt össze, mutatja, hogy lélekben ő is a küzdőkkel érez együtt.

*„Ma rejtekben kél minden esemény,
A köztér pusztá, csak bitó van rajt'
Hiuz szem néz a házi tűz mögé,
A mosolygás leplez tőle minden bajt. (Ó és új kor)*

A szabadságharcra következő elnyomatás esztendei, „amikor iszonyatos csend lepte el az országot” méginkább a csesztveii magányba szorítják. Ekkori lírájának fő vonása a hazafias bú:

A szabadságharc eszméihez való ragaszkodást, illetve az értük való áldozatvállalást mutatják az 1851-es események is. Ekkor ugyanis távoli rokonát, Rákóczy Jánost, aki a szabadságharc alatt huszárórnagy és Kossuth titkára volt, hadbíró-ság halálra és jószágai elkobzására ítélte. Madách menedéket adott az üldözöttnek és birtokain mint vadászt alkalmazta. Iratokat is szereznek részére, de egy besúgó árulása következtében menekülnie kell mégis. Madáchot ez ügyből kifolyólag 1852. augusztusában elfogják és vasraverve Pozsonyba szállítják. A Vízi-kaszárnya börtönében raboskodik 1853. január elejéig, amikor Pestre viszik és az Újépületben zárják el. A letartóztatással egyidejűleg lefoglalták a Madách-birtokokat is.

A börtönben eltöltött idő alatt azután váltságba kerül házassága is. Fráter Erzsike nem nélkülözésre és tűrésre teremtett ember, s azok a levelek, amelyekkel ezidőben férjét zaklatja, egyáltalán nem vallanak az aggódó, szeretettel féltő hitvesre. Állandóan anyagi nehézségeiről panaszkodik. Férjét pénzért, váltócédulákért zaklatja. „Szörnyű most ezen a Csesztvén, olyan mintha kihalt volna, csak úgy tengődöm, mint az elátkozott” — panaszkodik. Az unalom, az örökös ruhagondok, a fényűző élet és mulatságok kedvelése rossz tanácsadók, s Fráter Erzsikéről hamarosan olyan hírek keringenek, hogy udvarlót tart. Ez a nem alaptalan hír csak még inkább elidegeníti tőle a szigorú erkölcsű anyóست. Mind rosszabb és rosszabb lesz a viszonya a Madách család többi tagjával is. „Anyád végkép el akar szekírozni, ezt igen könnyen elérheti, mert én nem szeretem magamat hijába szekíroztatni. . Ővéle én soha egy faluba nem fogok lakni” — írja vadaskodva férjének.

Madáchot 1853. május 7-én szabadlábba helyezik ugyan, de ügye végleges lezárásig 1853. augusztusáig nem hagyhatja el Pestet. Az internálás hónapja után Madách úgy tér vissza Csesztvére, hogy maga is azonnal érzi: harmónikus családi boldogsága a múlté:

*„Hát megtörtént az, amitől remegtem,
Hát látnom kelle téged ujólag, nő,
És látnom így, hogy arczodon ne légyen
Egy kis sugár is a mul-ton merengő.”
(Hozzá, mint nőhöz)*

Mégis megkísérli rendbehozni házasságát, hisz az már nemcsak kettőjük ügye, három gyermeke sorsa is kötelezi erre.

Sztregóvára költöznek az ősi kastélyba, de Fráter Erzsi itt is folytatni akarja régi életét: lovagolni, mulatni, társaságban tündökölni, udvarlók között gond nélkül szeretne élni. Férje mindinkább befele fordul. Unja az örökös felszínes szórakozást és barátokat, gondolatvilágát az elbukott szabadságharc foglalkoztatja, a nagyszerű napok emlékét idézi. Így érthető, hogy az ellentét mind mélyebb lesz közöttük és amikor Fráter Erzsi 1854 tavaszán férje nélkül és annak kifejezett tilalma ellenére mégis elmegy a losonci bálba, véglegessé válik a szakítás. 1854. július 25-én Ecsegen megszövegezik „közmegegyezéssel”, hogy egymástól örökre és végkép elválnak. (Annak ellenére, hogy Madách évi 800 pengő-forint tartásdíjat fizet volt feleségének, Fráter Erzsi életútja metnhetetlenül vezet a zül-

lésbe. Életét hihetetlen nyomorban, testileg és erkölcsileg teljesen összeomlva fejezte be 1875-ben.)

Madáchot nagyon megviselte a válás, erről nem egy verse is tanúskodik: „Most látom mily erősen Valál szívembe nőve, Amit kiteptél onnan, Utánad foly ki vére” — írja és esztendőök múlva is ilyen gondolatokat találunk jegyzetei között: „Ha valaki elhagy minket, nemcsak az hal meg számunkra, hanem mi is részletekként meghalunk vele”. Egyébként teljesen visszavonult életet él, a kastély egyik sarokszobájába húzódott, gazdaságát elhanyagolta, rossz lovainak messze földön híre volt. Külsejében a cinizmusra hajlott, szobája rossz volt, valami falusi kontár, kalapjára, lábbelijére nem sokat adott. De testtartásában mindig volt valami előkelőség — emlékeznek vissza a kortársak. Balog Károly visszaemlékezéseiben azt is megírja, hogy bizalmas baráti körben sziporkázott ajkáról az élc s vídamságot, derűt keltettek tréfái is. Nyílt és egyeneslelkű, jószívű és áldozatkész volt ő mindenkihez.

Másrészről minden veszteség érzékenyen hat rá. Jellemző adat, hogy amikor kedvenc kutyája, a tigris-szerű Dzsoki elpusztult, egy csókát vesz maga mellé „Kedvencének választotta — írja Aladár fia — mint hosszúéletű állatot hogy ne kellessen halálán szomorogni, mint kedves Dzsoki kutyájáén”. (Arany János sztrigovai látogatása után ugyancsak érdeklődik a csóka felől).

Érzelmi élete, szerelmi viszonyai elég változatosak, de különösebb nyomot nem hagynak életébe. „A hölgyeknél most kezdenék még igazán szerencsés lenni, úgy veszem észre, mikor már a legjobb osztásra is azt mondom: pass, és sohasem licitálok feljebb paraszt betlernél” — írja Szonthagnak. Nem elégitik ki ezek a szerelmek, talán csak fokozzák magányosságát: „Minden kéjből csak elaljasodása) s a jóllakásnak undora marad” — mondja Ha láttok c. versében. Talán csak Borka kivétel, az egyszerű, fiatal rózsét gyűjtő parasztlaszony, akinek tiszta, ragaszkodó szerelme megnyugtatja. Szeretne is vele elvonulni a külön épülő erdei lakba, de azután a megszólástól való félelem visszariasztja. „Győztél hát felettünk nagy világ (Vad zajoddal, kalmár számolással) Elriasztád álomképeink...” (Lemondás — Borka. c. versében.)

Szellemi téren a nagy készülődés évei ezek. Erre mutatnak olvasmányai és a kortársak feljegyzései is. 1859-ben pl. baráti körben Madách azt a kérdést vetette fel, hogy lehetőnek, vagyis költőileg megoldható feladatnak tartanak-e az emberiség egész történetét egy drámai műbe foglalni. A megkérdezettek között Jeszenszky Dánó azt több szempontból indokolva, lehetetlennek tartja. A sztrigovai kastély tőzsomszédságában lakó evangélikus lelkész pedig visszaemlékezéseiben elmondja, hogy ebben az időben Madách feltűnően sokat beszélgetett vele vallási kérdésekről s gyakran keverte őt vitába a falu katolikus papjával.

A készülődés azután az eddigi „előgyakorlatokat felülmúló az életpálya csúcspontját jelentő művekben realizálódik. 1859-ben először megírja a Civilizátort, amelyben a Bach-korszak elnyomását gúnyolja ki, majd bámulatos gyorsasággal Az ember tragédiáját. A kézirat címlapján fel van jegyezve: „Kezdtém 1859. február 17-én, végeztem 1860 március 26-án.” A kész művet nem mutatta meg senkinek, csak a következő év tavaszán vette elő és olvasta fel Szontágh Pálnak. A jóbarát sürgeti, hogy mutassa meg a művet Arany Jánosnak.

Erre jó alkalmat szolgáltatnak a politikai életben bekövetkezett változások is.

A külpolitikai kudarcok hatása alatt 1861. februárban Ferenc József összehívatta az országgyűlést. Madách barátai felszólítására bekapcsolódik a választási küzdelmekbe és március 20-án Balassagyarmaton képviselővé is választják. Madách a Házpolitikai Párt politikai követelését teszi magáévá, számára a 48-as törvények „minden további státusélet egyedül élezhető kiindulási pontjai”. Május 28-án elmondott első beszédében meg is indokolja álláspontját: „A felírás választ, ez viszont választ feltételez; mindebből a rcsszakarat — pedig nem jó barátokkal van dolgunk — egyezkedést magyarázhat ki...” Szenvedélyesen tiltakozik az egységes Ausztria gondolata ellen és nemzetét szinte a Tragédia gondolatával buzdítja a további ellenállásra: „A durva erőszak csak ephemer győzelmet arathat, az eszme fölkél és közvagyonná lesz, melyért első kimondói elvéreznének.”

Beszédével nagy sikert arat, de talán ennél is jobban érdekli és izgatja művének sorsa. A Tragédia ugyanis Jámbor Pál közvetítésével Arany Jánoshoz került, akinek az első betekintésre nem tetszett, félre is tette, de másodszori olvasás után már úgymondta, hogy a mű hatalmas gondolatokkal teljes és szerzője Petőfi óta az első tehetség, ki egészen önálló irányt mutat. 1861. szept. 12-én pedig levelet ír Madáchnak melynek utolsó soraiban melegen üdvözli a szerzőt:

„Fogadja leghőbb üdvözetemet a gyönyörért, melyet műve által okozott, a fényért, melyre költészetünket deríteni hivatva van.”

Arany János egyébként, aki teljes tekintélyével a Tragédia mellé szegődött — kisebb stílári és nyelvi, verselési javításokat is végzett a művön, majd azt 1862. január 12-én meg is jelenteti (A cím lapon 1861. évszámmal) Nagy Iván pedig örvendezve üdvözölheti a költőt:

„Tisztelt Barátom! Az mégis „menkű” dolog, hogy te oly halk, jobban mondva nesztelen ugrással az Olymp tetejére juss... Egy rövid év alatt két téren aratni bábert! — az nem mindennapi dolog. Nem Nógrád, — a haza dísze vagy te már! Fogadd dicsőségeden őszintén örvendező nyilatkozatomat.”

A megjelent műnek mind a kritika, mind a közönség részéről nagy sikere volt. E sikert és költői nagyságot jutalmazza a Kisfaludy Társaság 1862. január 30-án, majd az Akadémia 1863-ban, amikor Madáchot tagjai közé választja. Két hosszabb lélegzetű tanulmány fűződik a tudós társaságokban betöltött tagságához: A Kisfaludy Társaság székfoglalójául írta „Az aesthetika és társadalmi viszonyos befolyását”, míg akadémiai székfoglalóul „A nőről különösen aesthetikai szempontból” c. értekezést.

A Tragédia, melyet „könny és mosoly közt” szerzett általános elismerése mellett kissé keserű pohár „Mózes” c. drámája fogadtatása. 1860. június 9 — 1861. nov. 16 között írta ezt a művet, amellyel az Akadémia Karátszonyi-jutalmára pályázott. A bírálók azonban kifogásolták a nehézkes verselést és azt, hogy nem igazi dráma, hanem dramatizált eposz és így jutalmat nem nyert vele.

Egészségi állapota pedig közben ismét romlik. Állandóan csuzos bántalmak gyötrik, amihez még mind súlyosbodó szívbaja is csatlakozik. 1861-ben belefog

még a „Tündéralom” c. darabjának írásába, de annak csak vázlata készül el. Bérczy Károly, aki talán Madáchtól hallott a töredékben maradt műről, feljegyezi „E Tündéralom című költemény, mely Az Ember Tragédiájával ellenkezőleg az életet vidám, könnyű oldaláról s az embert, mint a lég tündérei tréfás szeszélyének játékát akarta festeni, első nagy művének méltó ellendarabja lett volna”.

1864. október 5-én bekövetkezett halála azonban megakadályozta az irodalmi tervek valóra váltását. Csak az irodalmi halhatatlanság maradt számára, amelyet Epilógusában kifejtett gondolatai és művei révén remélt is:

*„Hittem, kétkedtem, vígytam és lemondtam,
Mosolyogtam, sírtam múlton és jövőn,
Tündérek játsztak velem napsugárban,
Kisértetekkel jártam sírmezőn..*

.....

*Láttam lezúgni nagy napok viharját,
Dicsőség, börtön ismerős velem,
Ha napsugár avagy villám futá át
E szívet, elzengé azt énekem..*

*De jól esik tudom, nem sikamló
Út az utam, mely semmiségbe vész,
És felsóhajtanom, veszhet már a kagyló,
A drága gyöngy, mely élni fog, ha kész..*

.....

*Csak ők tudják, kikhez dalom beszéle,
Mit tűr a kagyló, mely gyöngyöt terem,
Csak ők érezzék, — míg reng dalom fénye,—
Körülöttük zokogni szellemem.*

.....

*És míg öröm, bu, hit meg kétkedés lesz,
Tél és tavasz, ifjúság, szerelem,
Míg szent eszmékért em ber harcol, érez:
Mindebből osztályrész jut majd nekem.”*

Halála általános részvétet keltett és a hálás utókor egyet ért Jókai Mór emléksoraival, Madáchnak csak földi halála következett be 1864. október 5-én, amikor szíve megszűnt dobogni:

*„Szíve, mely annyi költői alaknak éltet,
Ő neki halált adott — és halhatatlanságot.”*

.....

Ezt a halhatatlanságot biztosítják a Tragédia fordításai, amelyek minden művelt nyelven hirdetik a magyar irodalom dicsőségét és a színpadi előadások, amelyek során csak a budapesti Nemzeti Színházban több mint ezerszer mutaták be a nagy művet. Méltán mondhatjuk hát Arany János szavaival: „nékünk áldott a bölcső, mely magyarrá ringatta.”